

A citera főbb típusai és elterjedése magyar nyelvterületen

Habár még mindig találkozni olyan elképzelésekkel, hogy a citera hangszerünk keleti eredetű lehet,¹ a hangszertörténet-kutatók nagy többsége azon állásponton van, hogy az európai citera valószínűsíthetően az ókori monochordból fejlődhetett ki, ami a püthagoreus kor találmánya volt.² Ez az ókori monochord valójában egy hangközjelekkel ellátott hosszúkas doboz, fölötté kifeszített egyetlen húrral, amelynek hossza az alatta levő mozgatható húrlábbal tetszés szerint osztható volt, de nem a zenélés céljára, hanem a húr különböző hangközeinek megfelelő bemutatására szolgált. A kora középkorban, a keresztény monostorokban a monochordot szintén hasonló célra használták, melynek legkorábbi ábrázolása 1100-ból, az augsburgi Szent Ulrik és Szent Afra apátság kéziratából ismert.³ A 11. századból a Ruhr-vidéki werdeni apátságban készített zsoltár egyik miniatúrájának alapján már az is adatolható, hogy a monochordot a vonós lírával és a pszaltériummal együtt tánckísérő hangszerként alkalmazták.⁴ Már kéthúros (bichord) változat látható a westminsteri katedrális káptalani gyűléstermének 1380-as években készített zenélő angyalt ábrázoló freskóján.⁵ Johannes Aventinus (Johann Georg Turmair) 1516-ban Augsburgban kiadott *Musicae rudimenta...* című művében Nikolaus Faber *Schema monochordi* című képén jól látható, hogy a „monochord” ebben az időszakban már szintén két- vagy háromhúros.⁶

Szintén elterjedt téves nézet, miszerint a *Gesta Hungarorum* 46. fejezetében olvasható szövegrész – „Et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibuscantibus ioculatorum habebant ante se” – *cythara* alakjában a népi hangszerként ismert citera fedezhető fel.⁷ A középkori hangszerelnevezések nyelvészeti elemzése arra mutat, hogy valószínűleg egy vonós, hegedűszerű hangszertípusról lehet szó.⁸ A *kithara* elnevezés Alexandriából, a Kr. e. 1. századból származó legrégebbi görög bibliafordításból, a *Septuaginta*-ból ismert, és az ebben található *kinyra* alakból a Szent Jeromos-féle latin változat vulgáris latinjában alakult ki a *kithara* szó.⁹ A hangszer elnevezése Dávid király „hárfája”, a *kinnor* alakig vezethető vissza, amely valójában líra típusú hangszer volt. Ebből következik, hogy az Anonymusnál említett *cythara* hangszernév a kora középkorban elterjedt, vonóval is megszólaltatott kithara, a *Cythara Teutonica* lehetett, ami a 11. századból a Bécs közelében található klosterneuburgi ko-

¹ Csajághy 1998: 199.; Molnár 2000: 57. A citera hangszertípus részletesebb története és az altípusok áttekintése: Brauer-Benke 2014: 251–285.

² Van der Meer 1988: 264.

³ Van Waesberghe 1969: 51.

⁴ Kahsnitz 1979: 277.

⁵ Brauer-Benke 2014: 257.

⁶ Aventinus–Faber 1516: 31.

⁷ Csajághy 1998: 199.

⁸ Ecsedy 1960: 86.

⁹ Sachs 1940: 106–107.

lostor könyvtárának *Szent Leopold imádságos könyvéből* ismert, ahol az egyik miniatúrán Dávid király és négy követője, Ethan, Jeduthun, Asaph és Heman látható, ketten közülük ilyen típusú hangszeren játszanak. De az sem kizárható, hogy Anonymus 1200 körül írott *Gesta Hungarorum*-ban a *kithara* hangszernév hárfát jelent, mert az elzászi hohenburgi apátságban készített, közel egykorú *Hortus Deliciarium*-ban (1167–1185) a *kithara* hárfát jelöl.¹⁰ Illetőleg Hrabanus Maurus *De rerum naturis* (842–847) című művében az akkoriban elterjedő pszaltérium hangszertípus elnevezésére szintén használták az összességében úgy tűnik, hogy húros hangszer jelentéstartalmú *kithara* terminust.¹¹

Emellett korábban felvetődött annak a lehetősége is, hogy a cythara elnevezés mögött „cimbalom” (valójában szintén pszaltériumról lehet szó) sejthető, mint például II. Lajos király 1525-ből fennmaradt számadási naplója leírásában, ahol „május harmadikán a királyi felség előtt cziterázó czigányoknak (pharaonibus, qui coram regia majestate in studio cytharam tangere habuerunt) borraalót adnak.”¹² Ráadásul a fogólapos citera- és a pszaltériumfélék következtelen terminológiai besorolása miatt, elterjedtek olyan vélemények, miszerint a citera típusú hangszerek az ókortól folyamatosan jelen voltak a térségben, és így legősibb hangszereink közé sorolták őket.¹³ A hivatkozott Mátyás korabeli ábrázoláson azonban egy fogólap nélküli *pszalterium* látható, amely hangszertípusból a cimbalmok fejlődtek ki, nem pedig a fogólapos citerafélék.¹⁴ A fogólapos citera- és a pszaltériumfélék összemosása még az újabb, a témakörrel foglalkozó publikációkban is tetten érhető, mert egy 9. századi kijevi karkötő díszítményén látható, fogólap nélküli *gusli* ábrázolását félreérthető módon úgy interpretálnak, miszerint a honfoglaló magyarság már ismerhetett „citeraszerű hangszereket”.¹⁵

Az ókorból fennmaradt, koraközépkori, fogólap nélküli citerafélék avagy pszaltériumok Európa keleti felén szintén elterjedtek és ezekből alakult ki a *shlemovidnye gusli* (‘sisakforma guszli’), amely a kijevi Rusz területén terjedt el, és amely típus elnevezése a 16–17. században még *psaltirevidnye gusli* (‘pszaltériumforma guszli’) volt.¹⁶ Egy másik, régebbi típus a 11. század óta datálható *krilovidnye gusli* (‘szárny alakú guszli’), amely morfológiailag a finn és karél *kantele*, az észt *kannel*, a lett *kokle* és a litván *kankles* hangszertípusokkal rokonítható. A *gusli* elnevezés egy régi szláv terminus, amely a *gosl* (‘húr’) szóból vagy az összláv *go(d)sli* alakból eredeztethető, és *gusli* vagy *husli* formában több szláv nyelvben is fennmaradt.¹⁷ A hangszertörténeti kutatások azonban arra engednek következtetni, hogy a középkori eredetű nyugati pszaltériumtípusok és a kelet-európai rokon nyelvű népek körében is elterjedt *kanteleguszli* típusú hangszerek, illetve az ezekkel valószínűleg rokon ázsiai eredetű *kithara*-típusok összességében nem hozhatók történeti kapcsolatba a magyar nyelvterületen csak a 18. században elterjedő fogólapos citeratípusokkal.

¹⁰ Brauer-Benke 2014: 260.

¹¹ Brauer-Benke 2014: 260.

¹² Bartalus 1882: 5.

¹³ Békefi 1978: 367.

¹⁴ Brauer-Benke 2014: 261.

¹⁵ Borsi 2010: 8.

¹⁶ Vertkov 1969: 134.

¹⁷ Gavazzi 1966: 36. A hangszernév többesszámú alakja utal arra, hogy többhúros hangszerről van szó.

Az 835 körül íródott ún. *Utrechti zsoltároskönyv* egyik ábrázolással ellátott bejegyzése bizonyítja, hogy a „cither” alak már a 9. századtól adatolhatóan lant típusú hangszereket is jelölhetett.¹⁸ Emellett a „Barbitos est instrumentum musicum quod pulsatur plectro uel calamo: kyntorna, lant, Cytra, Syp” leírásban az egymás melletti *lant* és *Cytra* szó egyaránt lant típusú hangszereket jelöl.¹⁹ Az etimológiai vizsgálatok alapján „citera” szavunk legkorábbi megjelenése az 1540-es években keletkezett *Gyöngyösi szótár*ból adatolható, és a „latin cithara négyhúrú zeneszerszám lant” jelentésű szóból származtatható.²⁰ Egy 1592-es „Zabo Istuan vyzí Az feyedelem Cittrasytt Postan, 8 Louan Tordara” bejegyzés alapján, szintén arra lehet következtetni, hogy lant típusú hangszert jelölhet a kifejezés.²¹ Illetve az 1677-ből Mezőmadarásról adatolható Cziterás János, Szávil és Péter személynevek sem valószínű, hogy a fogólapos citera hangszertípusra utalnának, mert ebből az időszakból még nem adatolható a hangszertípus magyar nyelvterületen való elterjedése.²² Összességében a 15–17. századi hangszerelnevezések vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a szerzők inkább a latin kifejezésekhez ragaszkodva kerestek egy, olykor több magyar megfelelőt, és a latin hangszerneveket nem egyszer egymásnak ellentmondó tartalmú kifejezésekkel adták vissza, mert a *Cytra* a ’lant’ jelentéstartalom mellett olykor a ’hegedű’ megnevezéseként is szerepelhet.²³ Ezért úgy tűnik, a *cithara* és *citharedo* hangszerneveket a 15–17. század közötti időszak forrásaiban egész egyszerűen ’húros hangszer’ jelentéstartalommal használták és ilyen formán semmi közülük a később elterjedő, fogólapos, citera típusú hangszerekhez.

1499-ből Svájcban adatolható az alpesi citeráról a legkorábbi híradás, ahol Thomas Platter leírásában egy cserépdobozra erősített, felhúrozott hangszert fadarabbal vagy ujjakkal pengetve szólaltattak meg.²⁴ Dánia déli részén, Fyn szigetén található Rynkeby templomi freskóján az egyik zenélő angyal hosszú, vékony, háromhúros citera típusú hangszeren játszik.²⁵ Az 1560-ra datált ábrázoláson látható citera a *Langeleg* vagy *Hummel* hasábcitera-típusok egyik korai formája, amely főleg a protestáns északi népek körében terjedt el. Ehhez hasonló citeratípusok Franciaországban a Vogézek környéki *l’epinette des Vosges* és az alpesi népek körében elterjedt *Scheitholt*, amely hangszerelnevezés az alnémet *Scheitholz* (’hasábfá’) kifejezésből származik, ami Michael Praetorius *Syntagma Musicum II.* című, a kor hangszereit bemutató könyvében a vágánsok, csavargók hangszereként szerepel (1. kép).²⁶

¹⁸ Jahnel 1981: 36.

¹⁹ *GyLMSzT* 1898: 119.

²⁰ *TESz* I. 1967: 451.

²¹ *EMSzT* I. 1975: 1209.

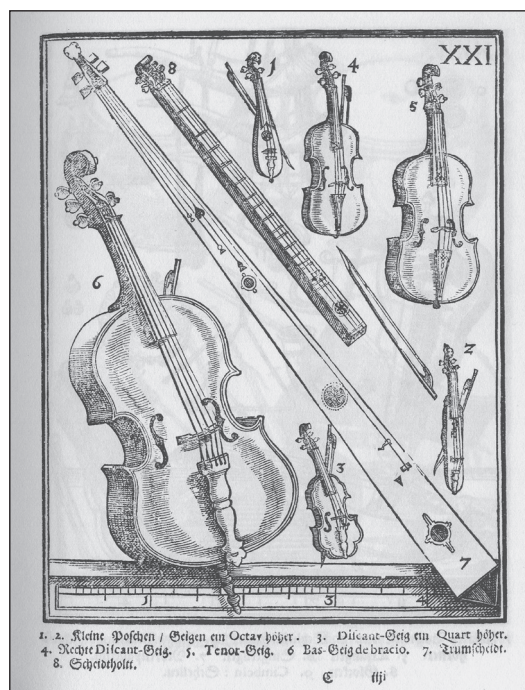
²² *EMSzT* I. 1975: 1209.

²³ Király 1987: 28–29.

²⁴ Klier 1956, 84.

²⁵ Brauer-Benke 2014: 258.

²⁶ Praetorius 1980 (1618): 57.

1. kép. A 8-as számmal jelölt „scheitholt” nevű citera Michael Praetorius *Syntagma Musicum II. Organologie* című kötetének XXI. tábláján. (Forrás: <https://archive.org/details/imslp-musicumpraetorius-michael/page/n295>)

jelentésváltozásához hasonlóan, egyszerűen a játékmód analógiája miatt a *citera* a lant típusú *tambura* elnevezését vette át.

Magyar nyelvterületről a fogólapos citera hangszertípus legkorábbi említése Balla Antal zeneelméleti írásának *Az Tombora es Czimbalom honnet vette eredetét* című fejezetében található, a *monochord* készítésének leírásában.³¹ A „citera” szó helyett azonban ekkor még a „tombora” elnevezést használták és ennek *tambura* változata az 1940–50-es évekig a citera általános elnevezése volt az Alföldön. Balla leírásának későbbi értelmezését azonban nehezítette, hogy a citerát az Alföldön a lant típusú hangszertől az „asztali tambura” kifejezéssel különböztették meg, és a kobaktökből készí-

Cseh nyelvterületen előbb terjedt el a hangszertípus és csak később terjedt el a *citera* terminus, terminus, legalábbis erre enged következtetni az a Rudolf Sporck féle 18. századi rajzos ábra, melyen kobza elnevezéssel egy diatonikus hasábcitera látható.²⁷ A morva vlachok körében napjainkig fennmaradt a régi *kobza* elnevezés, ami a 18. századtól vált a citera típusú hangszerek nevévé.²⁸ Szlovák nyelvterületen a 17. században terjedhettek el a délnémet eredetű hasábciterák, amelyeket *citara/cetere/citera*, ritkábban *tambor* elnevezéssel is illettek.²⁹ A 18. század közepén Vécsey Miklós gróf Zemplén megyei birtokairól nagy számban telepített át szlovák jobbágyokat Szatmár megyébe, ezért általuk elterjedhetett a *tambor* elnevezésű hasábcitera-típus a magyar nyelvterület keleti részein.³⁰ Emiatt lehetséges, hogy az alföldi *tambura* elnevezés a *tamborral* hozható kapcsolatba, ami a hangszer ütősszerű megszólaltatása miatt alakulhatott ki, de az sem kizárt, hogy a cseh *koboz* terminus

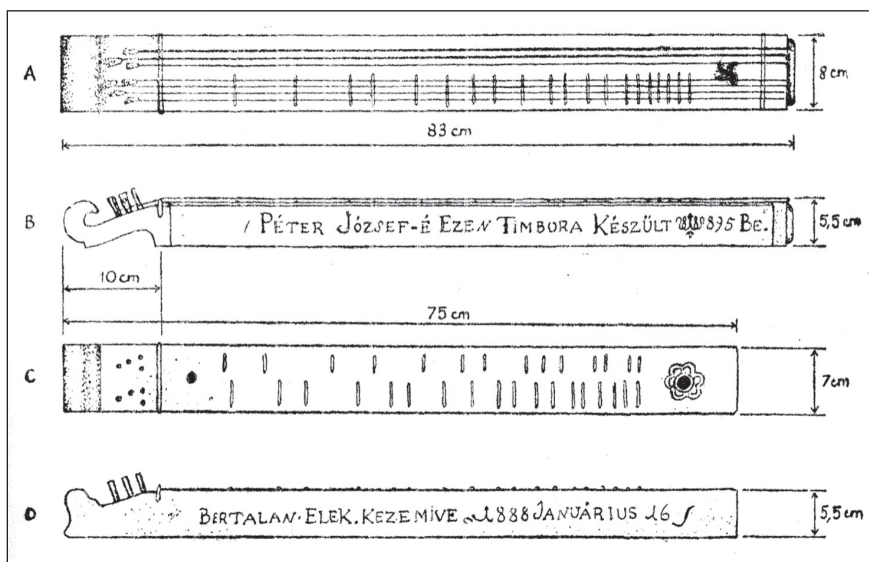
²⁷ Podlaha 1903: 451.

²⁸ Kunz 1974: 53–54.

²⁹ Elschek 1983: 76.

³⁰ MIV 1908: 149.

³¹ „Csináltass egy üres Tombora formát, hogy a hang annyival inkább esmerhetőbb legyen” (Balla 1774: 23).

2. kép. Etédi timborák (Forrás: Gagy 1978: 85.; online: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9718.pdf)

tett hangszertestű *primtamburát* viszont „tökciterának” is nevezték.³² Ami összességében rámutat, hogy a 18. században megjelenő hasábcitera típusra még egyáltalán nem használták a *citera* szót, mert akkoriban „tombora” lehetett az általános elnevezése, és a „citera” ekkor még valószínűleg ’*cister/cyther/citer*’ jelentéstartalommal a lant típusú hangszerekre vonatkozott. A hasábcitera *tambura* elnevezését szintén igazolja az Udvarhely (Hargita) megyei Etédén használt *timbora*, amelyről Orbán Balázs tudósít először.³³ A *Pallas nagy lexikona* pótkötetében található, harminc évvel későbbi leírásból az is egyértelműen kiderül, hogy az etédi *timbora* éllel összeenyvezett, falapokból álló, hat fakulcsos húrrögzítésű, *hasábcitera* jellegű zeneszerszám.³⁴ Amely forma a múzeumi anyagban fennmaradt, 1880–90-es években készített etédi *timboráknál* szintén megfigyelhető (2. kép). A *timbora* elnevezésű hasábcitera-típus a Hargita megyei Etédén az 1920-as években rendkívül népszerű hangszer volt, és ebben az időben már a dupla kottás, kromatikussá alakított hangsorú példányok is kialakultak.³⁵

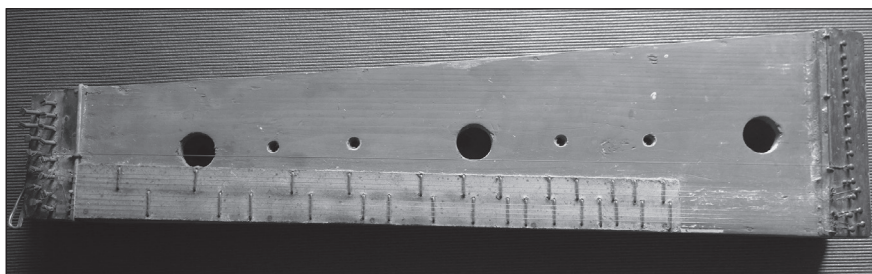
A manapság használt citera elnevezés valószínűleg csak a 19. század második felében a Dunántúlon megjelenő salzburgi/hasas citeratípussal együtt kezdett elterjedni, mert az Etnológiai Archívum leírásaiból kiderül, hogy az Alföldön az 1940–50-es

³² Manga 1969: 55.

³³ „Etédén van egy sehol sem láttam ősi hangszer a Timbora, ez egy hosszú lant négy hurral, és gitare-szerű hang-osztálylyal, melyel igen szép, remegve panaszos hangokat lehet kihozni; a hurokat tollal pengetik. E lehetett régi harci dalnokaink hangszere, s a most tökéletesített cytherának ősatya” (Orbán 1868 I, XXX. lap).

³⁴ *Pnl* XVIII, 729.

³⁵ Gagy 1978: 84–86.

3. kép. Dupla kottás trapéz formájú hasábcitera, Hőgyész, 1978 (Brauer-Benke József felvétele, 2010)

években az idősebb nemzedék még *tamburának* nevezi a citerát, míg a fiatalabb generációhoz tartozók már a *citera* elnevezést használják.³⁶

A magyar citeratípusok három fő csoportját a népi elnevezések alapján kidolgozott tipológia után nevezzük *vályúciterának*, *kisfejes citerának* és *hasas citerának*.³⁷ A nemzetközi terminológiában azonban a *vályúcitera* (trough zither) típus egy Kelet és Közép-Afrikában elterjedt citeratípust jelöl, ezért a továbbiakban következetesebb a *hasábcitera* elnevezés alkalmazása.³⁸ A néprajzi gyűjtemények hangszerei között a többi típushoz képest kisebb számú *hasábcitera* egyenletes elterjedtséget mutat, és úgy tűnik, hogy Moldva és a Délvidék szerémségi területeitől eltekintve az egész nyelvterületen ismert lehetett.³⁹ A később elterjedő hasas és a kisfejes típusokhoz képest nagyobb formagazdagságú *hasábcitera*-típusok között a diatonikus és kromatikus hangsorú típusoktól a nyitott vagy zárt aljú formákig több altípus egyaránt megtalálható. Például a hangszertest lehet egyenlő oldalú, téglalap formájú, de ritkábban a húr-tartó tőke felé szűkülő trapézforma is, amely típusnak korábban kizárólag dél-alföldi elterjedését ismerték.⁴⁰ A hivatkozott kiskunhalasi, békéscsabai és pacséri elterjedésen kívül azonban Veszprém és Tolna megyéből szintén ismerünk trapéz formájú hasábciterákat⁴¹ (3. kép). Az viszont egyelőre még kérdéses, hogy valamely nyugati citeratípus morfológiai jellemzői vagy az eredetileg trapéz formájú *Scheitholt* hagyományos formája tükröződik-e vissza a kisszámú trapéz formájú hasábciterában.

Egy, a citerák tipológiai rendszerezését is célul kitűző tanulmány felvetette annak a lehetőségét, miszerint a továbbiakban a „hasábcitera” elnevezést a nyitott aljú, míg a „dobozcitera” elnevezést a zárt aljú típusokra kellene használni.⁴² A néprajzi gyűjtemények diatonikus és kromatikus hasábciteráinak vizsgálata alapján azonban úgy tűnik, hogy ez a terminológiai különbség következetesen nem alkalmazható, mert a hangszertestek zártsága látszólag nem követ semmilyen tendenciózus

³⁶ Bakó EA 4.077/28; Bereczki EA 12260/1

³⁷ Sárosi 1998: 31.

³⁸ NGDMI 2, 310.

³⁹ Brauer-Benke 2014: 265.

⁴⁰ Borsi 2010: 19.

⁴¹ Brauer-Benke 2014: 265.

⁴² Borsi 2010: 18.

szabályosságot.⁴³ Ugyanis a vizsgált hasas diatonikus típusok bár jellemzően zárt aljúak, viszont a korábban kizárólagosan zárt aljú típusnak gondolt galambdúcos és hasas-kisfejes citerák között nyitott aljú változat is található és a kisfejes típus szintén jellemzően, de nem kizárólagosan nyitott aljú típusnak tekinthető.⁴⁴

A galambdúcos citerákat korábban a morfológiai jegyeik alapján a *hasábcitera* (ott *vályúcitera*) egyik altípusának tartották.⁴⁵ Más vélemények alapján a francia és flamand egymásra épített, „több hangszekevényes” citeratípusok egyszerűsített alakja lehet.⁴⁶ A nyugat-flandriai citerák főbb jellemzője, hogy egy nagyobb, széles hangszerestestrelé építenek egy hasábcitera-hoz hasonló formát.⁴⁷ Ezek a citerák azonban nem a magyar *galambdúcos citerával*, hanem a sokkal ritkább elterjedést mutató „gitártestű” citerával rokoníthatók.⁴⁸ A *galambdúcos citera* lokális elterjedtségét tekintve, leginkább az Alföldre jellemző, de szórvány adatok a Dunántúlról is vannak.⁴⁹ Ezen túlmenően a *galambdúcos citera* délvidéki (Pacsér/Pačir és Csóka/Čoka), illetve felvidéki (Palást/Plášťovce) elterjedése is adatolt.⁵⁰ Ez a citera típus a szlovák kutatók adatai alapján Szlovákiában szintén elterjedt.⁵¹ De meglepő módon ebben a német nyelvű, szlovák hangszereket áttekintő monográfiában – más hangszerektől eltérően – a lokális elterjedés és a hangszer szlovák elnevezése sincs megadva. A német tükörfordításnak tűnő *Taubenschlagzither* (‘galambdúcos citera’) terminus magyar elnevezést feltételez, ezért valószínűsíthető, hogy ez a citeratípus csak a szlovákiai magyarság körében lehetett ismert. Szintén emellett szólhat, hogy a hangszertípus egyéb elterjedéséről nincs adatunk, mert a német szakirodalom nem említi, és a lipcsei Museum für Musikinstrumente der Universität gyűjteményében található „Taubenschlagzither; Ungarische Zither” Szegedről származik.⁵²

Habár a galambdúcos citeratípus elsősorban téglalap formájú és duplakottás, vagyis kiegészített kromatikus hangsorú, a Hont megyei Palástról (Plášťovce) egy diatonikus hangsorú, „hasas-dúcos” típus szintén ismert.⁵³ Ezen túlmenően két hasonló, diatonikus hangsorú, egy nyitott és egy zárt aljú, „hasas-dúcos” kialakítású citera a dunapataji gyűjteményben szintén megtalálható.⁵⁴ A Dél-Alföldről és a Bánságból *galambdúcos* kialakítású *kisfejes* és *hasas-kisfejes* citeratípusokat szintén ismerünk⁵⁵ (4. kép). Ezért valószínűsíthető, hogy a galambdúcos kialakítás valahol a Dél-Alföldön alakulhatott ki és onnan terjedt el északi és déli irányban. Mivel hasonló kialakítású

⁴³ Brauer-Benke 2014: 265.

⁴⁴ Brauer-Benke 2014: 265–266.

⁴⁵ Sárosi 1998: 32.

⁴⁶ Borsi 2010: 19.

⁴⁷ Boone 1976: 76–79.

⁴⁸ Brauer-Benke 2014: 267.

⁴⁹ Brauer-Benke 2014: 267.

⁵⁰ Borsi 2010: 19, 45.

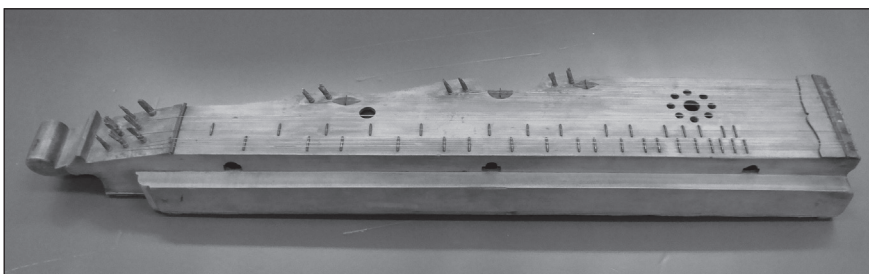
⁵¹ Elschek 1983: 67.

⁵² Museum für Musikinstrumente der Universität Leipzig, in: 3649. https://www.europeana.eu/portal/de/record/09102/_ULEI_M0003240.html

⁵³ Borsi 2010: 48.

⁵⁴ Pataji Múzeum, Dunapataj, ltsz.:68.114.1. és 81.729.1.

⁵⁵ Brauer-Benke 2014: 268.

4. kép. Dupla kottás, galambdúcos kisfejes citera, Hódmezővásárhely, 20. század első fele (Brauer-Benke József felvétele 2018)

5. kép. Gyári kromatikus mittenwaldi citera, Regensburg 19. század vége (Brauer-Benke József felvétele 2018)

citerák a környező népcsoportok köréből nem adatolhatóak, sőt a látszólag hasonló felépítésű nyugat-flandriai citerákkal sem hozhatóak kapcsolatba, ezért a galambdúcos kialakítású citerák sajátosan magyar citeratípusnak tekinthetőek.

A hasábciterák elődjének tekinthető *Scheitholt*-ból a Keleti-Alpokban a fejlődött ki az ún. *Kratzzither*, amely elnevezés kaparós játékmódjára utal, majd a 19. századra ebből alakul ki az ún. *Schlagzither*.⁵⁶ A *Scheitholt* hasáb formája a 18. század végén megváltozott, és kialakult a diatonikus, fogólappal ellátott, jellegzetes körte alakú hangszertestű ún. *mittenwaldi* forma (5. kép). A hangszertest formai változásához valószínűsíthetően a lant típusú *ciszter* szolgálhatott mintául, amelynek elnevezése szintén kapcsolatba hozható a német *Zither* hangszernévvel, mert a 17. században elterjedő *Cyther* és *Zitter* ala-

⁵⁶ Stauder 1973: 228.

6. kép. Salzburgi hasas citera, Aussee, Stájerország 1780–1850 között (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:009_Landleute_bei_Aussee_in_Steiermark.jpg)

kok a lant típusú *Cister* vagy *Cyster* hangszerelnevezésre utalnak.⁵⁷ Szintén a 18. század végén jelent meg Halleinban egy hasas-kisfejes kiképzésű, diatonikus fogólappal ellátott citeraforma, amelyet a közeli nagyvárosról *salzburgi citerának* neveznek.⁵⁸ Emellett az Alpok térségében különböző altípusai is kialakultak, mint például a tiroli *Raffelzither* és a délbajor *Scherrzither*. A salzburgi citerákat a jobb kéz hüvelykujjára szerelt gyűrűvel pengették, miközben a bal kézzel csipkedték a kísérő húrokat, ezáltal egyidejű dallam és kíséret előadása vált lehetővé (6. kép). A 18. század végi alpesi turizmusnak köszönhetően osztrák és a bajor vidékeken kívül is elterjedt a *salzburgi citera*, amelyhez nagyban hozzájárult a 19. század eleji ún. „tiroli divat”, és ennek köszönhetően főleg a bécsi színháztársaságban, de egész Ausztria-szerte a Napóleonnal való szembeszállás jelképévé vált, ezért Magyarországon is kedvező fogadtatásban részesülhetett.⁵⁹

A Dunántúlon és a Felvidéken elterjedt hasas citeratípus formai eltérései miatt felmerült további nyolc altípus elkülönítésének az ötlete, ami alapján „szögben vagy ívesen megtört, táblaszerű enyhén ívelt, búbos, középtájt hasas...” stb. típusokat is elkülönítke-

⁵⁷ Sachs 1962: 82.

⁵⁸ A magyar szakirodalomban elterjedt népi *hasas citera* elnevezés az angol szakterminológiában – kifejlesztésének helye után – *Salzburg zither* típusként ismert (NGDMI 1984, 898). A németek viszont leginkább a *Helmzither*, ritkábban a *Hornziter* elnevezéseket használják (Sachs 1913: 186, 190).

⁵⁹ Michel 1995: 27–29.

tünk.⁶⁰ A néprajzi gyűjteményekben található hasas citerák áttekintése némely esetben valóban mutathat egyes altípusokra jellemző regionális elterjedést, azonban a további formai különbségek miatt, sok citera a javasolt nyolc csoport egyikébe sem sorolható, és az eddigi adatok alapján a különböző altípusok formái nincsenek olyan számban jelen, hogy azok tendenciózus formai jellegzetességeket vagy regionális eltéréseket mutassanak.⁶¹

A néprajzi kartográfia módszertanával a főbb csoportok formai egyezései alapján, a táji tagoltságból a történeti fejlődés menetére lehet következtetni.⁶² A citera hangszertípus magyar nyelvterületen való elterjedésénél a térbeli differenciálódást kialakító történeti tényezők szintén észlelhetők, mert a hasascitera-típus dunántúli, felföldi és alföldi elterjedése egyértelmű regionális eltéréseket mutat. A néprajzi gyűjtemények hangszeranyaga alapján a vizsgált 79 hasas citera közül 56 a Dunántúlról, 13 az Alföldről, 7 a magyarországi Felföldről (Nógrád, Heves, Borsod hegyvidéki területei) és 3 Székelyföldről származott. A szlovákiai magyarság (Mátyusföld, Csallóköz, Ipoly mente) citeráinak vizsgálata alapján a hasascitera-típus a legelterjedtebb abban a régióban, mert a vizsgált 56 citerából 38 a hasas típushoz tartozott.⁶³ Habár az adatok alapján a hasas citera a Dunántúlon terjedt el nagyobb mértékben, cseh-morva és szlovák közvetítéssel a Felföldön is korán megjelenhetett, mert négyzetessé formált diatonikus típusa Heves megyéből a Mátra vidékéről már a 19. század első feléből adatolható.⁶⁴ A hasas citera Székelyföldön a korábban elterjedhetett hasábcitera-típustól formájában és nevében is különbözik, mert az eddigi adatok alapján a *timbora* elnevezésű hasábciteráktól eltérően a később megjelenő hasas típust nevezték *citerának*.⁶⁵ Emellett még a gyári stájer citerák hatásával is számolni kell, mert azok oldalsó állású fém hangolókulcsait a népi hasas citerákhoz is felhasználták.⁶⁶

A citeratípusok regionális eltérései alapján a hasas citera és ezzel együtt a citera hangszernév magyar nyelvterületen való elterjedése a 19. század elejére vagy közepére datálható. A néprajzi gyűjtemények hangszereinek vizsgálatából megállapítható, hogy a diatonikus hangsorú *salzburgi* vagy *hasas citerák* legkésőbb az 1870-es években már a Dunántúlon és az Alföldön is elterjedtek.⁶⁷ A Dunántúlon az 1970-es évekig még jellemzően diatonikus vagy „egykötés” citerákat készítettek, és ekkortól adatolható, hogy a fővárosból és az Alföldről elterjednek a kiegészített kromatikus hangolású kétkötés vagy „dupla kötés” citerák.⁶⁸ Emellett fontos különbség, hogy a Dunántúlon a diatonikus hangsorú *hasas citerát* eredetileg szólóhangszerként használták, és a rádióban és később a televízióban közvetített folklórtalálkozók népi együtteseinek és népdalköreinek mintájára az 1950-es években tulajdonképpen külső, felső hatások

⁶⁰ Borsi 2010: 50.

⁶¹ Brauer-Benke 2014: 271.

⁶² Barabás 1963: 127.

⁶³ Borsi 2010: 124.

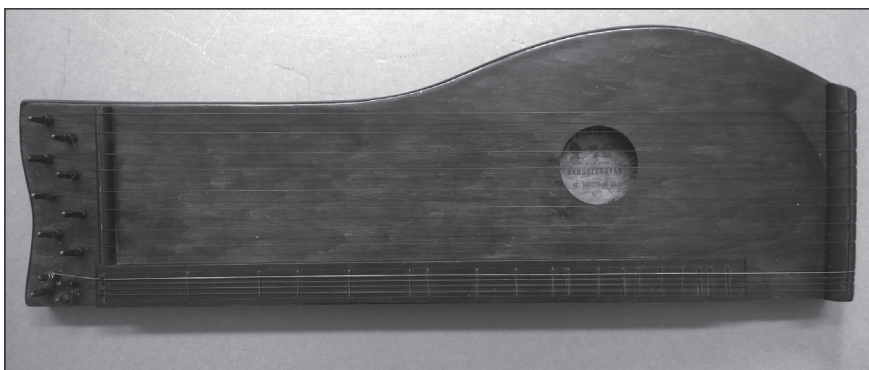
⁶⁴ Néprajzi Múzeum, ltsz: 5524

⁶⁵ Székelyszentléleki Tájház Múzeum, Székelyszentlélek/ Bisericani, ltsz: 299; és Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, ltsz: 3758.

⁶⁶ Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda/ Miercurea Ciuc, ltsz: 2383.

⁶⁷ Brauer-Benke 2010: 28.

⁶⁸ Olsvai 1987: 95.

7. kép. Gyári diatonikus hasas citera, Budapest 1920–30-as évek (Brauer-Benke József felvétele 2018)

hozták létre a Dunántúlon korábban ismeretlen citera-együtteseket.⁶⁹ Szintén a kiegészített hangsorú citerák viszonylag késői elterjedését mutatja, hogy a parasztmuzsikusok nem mindegyike tudja kihasználni és a „dupla kótás” citerán játszva sokszor nem használják a félhangokat.⁷⁰ Valószínűleg a diatonikus hangsorú hasas citerák dunántúli kizárólagos elterjedtségével magyarázható, hogy a budapesti Sternberg hangszergyár meglepő módon diatonikus hasas citerákat is készített (7. kép).⁷¹ Illetve szintén Budapesten a Reményi Mihály féle hangszerkészítő telepen, lakkozás nélküli, népies kivitelű, de már dupla kottás fogólapos hasas citerák is készültek az 1920-as években.⁷²

A citera hangszer típus magyar nyelvterületen való elterjedését illetően érdekes adalék, hogy a hazai nemzetiségek közül egyedül a szlovákság köréből adatolható a citera használata, akik mind a három fő citeratípust ismerték.⁷³ Ezzel szemben a Pest megyei Tökölön élő bunyevác és szerb lakosság egyáltalán nem használt citerát, mert az a környékbeli tanyákon kizárólag a magyarokra volt jellemző.⁷⁴ Tököl példája nem egyedülálló, mert a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának leírásai és a témával foglalkozó szakirodalom eddigi adatai alapján, más magyarországi délszláv népcsoport citerahasználatáról sincs tudomásunk. Meglepő módon a 20. században már a magyarországi németek sem használtak citerát, azonban nem kizárt, hogy korábban használhattak, majd a fejlettebb rézfúvószenekarok, illetve a billentyűs harmonika hatására gyorsan eltűnhetett a németység köréből a citera használatának a szokása. Erre közvetett bizonyíték lehet a dél-dunántúli elterjedtséget mutató hasas-kisfejes, ún. „kapkodós citera” típus. Ezért az eddigi adatok tükrében úgy tűnik, hogy Magyarországon csak a szlovák és a magyar népcsoportok használták a citera típusú hangszereket, és ami egyben azt is bizonyítja, hogy a hasascitera-típus elterjedésében a szlovákoknak

⁶⁹ Olsvai 1987: 98.

⁷⁰ Sárosi 1998: 37.

⁷¹ MTA BTK ZTI Zenetörténeti Múzeum ltsz: 87.07.

⁷² Néprajzi Múzeum, ltsz: 62.169.1

⁷³ MSZKA 1996: 364-es térkép

⁷⁴ Deisinger EA 3.031/4.

is fontos közvetítő szerepük volt. A magyarországi szlovákság körében a Dél-alföldön (Békéscsaba, Nagybánhegyes) és a Nyírségben (Nyíregyháza) egyaránt megtalálhatók a jellegzetesen dunántúlinak tartott hasascitera-típusok.⁷⁵ A szlovák kutatások szintén kimutatták, hogy az Alpokból a 18. században elterjedő *salzburgi* avagy a magyar szakirodalomban *hasas* citera a mai Szlovákia északi és középső részén jelent meg először, majd gyorsan terjedve a szlovák telepeseikkel került az Alföld déli részére és Arad megyébe.⁷⁶ Azonban a hangszertípus dunántúli elterjedésénél a szlovák telepéseknek nem lehetett komolyabb szerepe, mert az ide érkező Pilis környéki, kisszámú szlovák telepés azt széles körben nem terjeszthette el és nem válhatott volna jellemző citera-típussá. Ezért valószínűsíthető, hogy a hasas vagy salzburgi citera egyfelől Ausztriából közvetlen átvétellel kerülhetett a Dunántúlra, illetve a szlovák telepések nyomán terjedt el a használata Békés és Arad megyékben. Emellett számolhatunk egy másik keleti irányú elterjedéssel is, ami szintén a szlovák, illetve német nyelvű telepések közvetítésével történhetett, akiket a 18. század végi és a 19. század eleji időszakban telepítettek a Máramaros megyei érc- és sóbányák vidékére.⁷⁷ A vegyes lakosságú Máramarosból a salzburgi *hasas citera* hangszertípus és a német eredetű *zither* elnevezés délkeleti irányba a moldvai csángók körében is megjelenhetett, mivel a Wichmann-féle északi csángó szótárban szintén szerepel a *zither* elnevezés.⁷⁸ A Szeret menti székelyes csángók által lakott magyar falvakban még napjainkban is emlékeznek a citera hangszertípusra.⁷⁹ Pusztinán a II. világháború után, 1948–49-ben jelent meg a citera, de az ekkoriban elterjedő, modern hangszereket alkalmazó nagyobb zenekarok miatt, már nem tudott széles körben elterjedni és az 1960–70-es években a kobozsal együtt ki is vészett a használatból.⁸⁰ A hasas citera típus moldvai csángók közötti elterjedésével emellett egy Brassó irányából való terjedéssel is számolni lehet.⁸¹ Székelyföldön szintén ismert a diatonikus hangsorú hasas citera, amit a korábban megjelenő *timbora* elnevezésű hasás típustól *citera* elnevezéssel különböztetnek meg.⁸² A román kutatók azt feltételezik, hogy a salzburgi hasas citera valamelyik általuk meg nem nevezett kisebbségtől (valószínűleg a moldvai csángóktól) terjedhetett el a moldvai (Szucsáva, Bákó) és a munténiai (Ploiești és Bukarest környéke) románok körében, ahol *țiteră*, *țitiorea* vagy *citură* az elnevezése.⁸³ Ettől keletebbre Moldáviából, illetve ukrán és orosz nyelvterületről viszont már nem adatolható a fogólapos citerák jelenléte.

Szlovéniában még a 19. században terjedhetett el, valószínűleg közvetlen osztrák átvétellel egy diatonikus, salzburgi hasascitera-típus, aminek *citre* volt a szlovén elneve-

⁷⁵ MSZKA 1996, 364-es térkép

⁷⁶ Elschek 1983: 76.

⁷⁷ Dancu 2010: 23–26.

⁷⁸ Wichmann 1936: 158.

⁷⁹ Pávai 2012: 132.

⁸⁰ Feraru 2018: 18.

⁸¹ Kós 1997: 81.

⁸² Székelyszentléleki Tájháza Múzeum, Székelyszentlélek/Bisericani, ltsz: 299; és Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, ltsz: 3758;

⁸³ Alexandru 1956: 123.

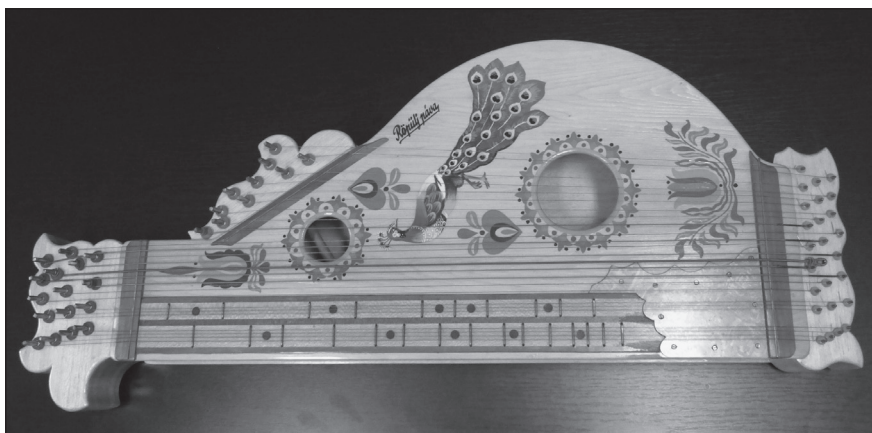
8. kép. Qánun fogólap nélküli citeratípuson játszó arab zenész Jeruzsálemben (Forrás: Thomson 1874: 577. online: <https://archive.org/details/landbookorbibli02thom/page/576>)

zése.⁸⁴ A vajdasági magyarság szintén ismeri és használja a *hasas citera* típusokat, amelyek akár szlovák telepések által vagy dél-alföldi magyar átvétellel is megjelenhettek a térségben. Viszont a szerémségi szórvány magyarság körében nem használtak citerákat és szintén csak az 1960-70-es években jelent meg néhány kisfejes citera, amit szegedi népzenei fesztiválok alkalmával ismertek meg és készítettek el otthon a szerémségi magyar tamburások. Horvát és szerb nyelvterületről nincs adat a hangszertípus elterjedésére és Bulgáriából vagy Törökországból sem adatolható a fogólapos citerák jelenléte. A Balkánon vagy attól keletebbre egy az arabok által a 13. század óta *qanun*nak nevezett fogólap és bundozat nélküli citeratípus terjedt el, mint a macedón *qanun* vagy a görög *kanonaki* amely citera típus szintén az ókori görög monochordból származik, és az elnevezése a görög *kanón* (kanon 'mérték, szabály') szóból ered (8.kép).

Napjainkban a hagyományörző citerazenekarok és népzeneészek legnépszerűbb citeratípusa az ún. *hasas-kisfejes* citera, amit a népzene kutatók az alföldi kisfejes és a dunántúli hasas citerák keveredéséből létrejött altípusnak tartanak.⁸⁵ Mivel a gyűjteményekben a többi citeratípushoz képest viszonylag kisszámú hasas-kisfejes citera található, valószínűsíthető, hogy egy viszonylag új típusról lehet szó, amely korábban

⁸⁴ Kobola 1975: 44.

⁸⁵ Sárosi 1998: 31–32.

9. kép. Dupla kottás, különálló tökécs, hasas-kisfejes citera, Szeged 1978, (Brauer-Benke József felvétele 2018)

nem volt széles körben elterjedve.⁸⁶ A szlovákiai magyarság körében végzett kutatások alapján, a hasas-kisfejes citera ott szintén ritka, valamikor az 1980-as években megjelenő típusnak tűnik, és amelynek korábban nem voltak helyi előzményei.⁸⁷ Megjegyzendő, hogy bár az alpesi citeratípusokra nem jellemző a hasas-kisfejes kialakítás, de a német múzeumi anyagban megtalálhatóak a hasas-kisfejes citerák, amelyek közül az egyik a 19. század első felére van datálva, és így korban megelőzi a magyar múzeumi anyagban található hasonló citerákat.⁸⁸ Ezért nem kizárt, hogy a 19. század második felében magyar nyelvterületen is elterjedő hasas citerák között hasas-kisfejes kialakításúak is lehettek. Ráadásul a hazai néprajzi gyűjteményekben található hasas-kisfejesnek tekintett citerák vizsgálata arra enged következtetni, hogy a látszólagos hasonlóság ellenére több, morfológiailag egymástól elkülöníthető típusról van szó. Az első típus jellemzően diatonikus hangsorú, amelynél a kísérohúrok egy részét egy különálló tökéhez erősítették, ami a hasas íven van kialakítva.⁸⁹ Ez a citera típus a német múzeumi anyagban is megtalálható, ahol egy a 18. század végére datált példány is fennmaradt.⁹⁰ A játéktechnikája miatt ezt a citerát *Kratzzither*nek is nevezték, amely elnevezést a *Schlagzither*hez hasonlóan salzburgi és mittenwaldi formáknál egyaránt alkalmazták, és az eltérő játéktechnikát jelölhették vele.⁹¹ A morva népi hangszerek között szintén megtalálható ez a diatonikus, különálló tökécs, hasascitera-típus, aminek

⁸⁶ Brauer-Benke 2010: 29.

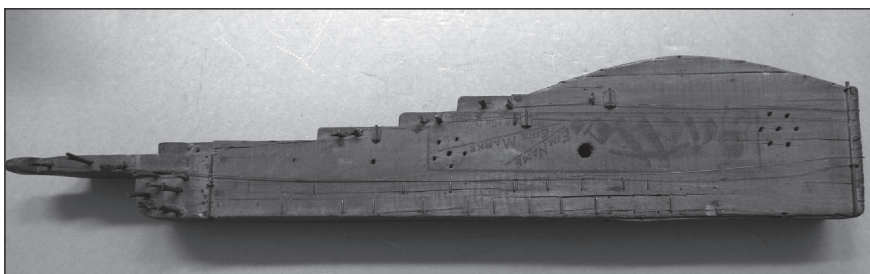
⁸⁷ Borsi 2010: 102.

⁸⁸ Germanisches Nationalmuseum, in: MIR 679. http://www.mimo-db.eu/MIMO/infodoc/ged/view.aspx?eid=OAI_GNM_DE_894145

⁸⁹ Brauer-Benke 2014: 275.

⁹⁰ Germanisches Nationalmuseum, in: MIR 663. https://www.europeana.eu/portal/en/record/09102/_GNM_889033.html

⁹¹ Stauder 1973: 228.

10. kép. Dupla kottás hangsorú hasas-kisfejes citera, Kisújszállás 20. sz. eleje (Brauer-Benke József felvétele 2018)

a morváknál *kobza* volt az elnevezése.⁹² Mivel ez a délnémet nyelvterületről származó citera felépítését tekintve a magyar típusokkal rokonítható, viszont már a 18. század végétől adatolható a jelenléte, nem kizárt, hogy cseh-morva közvetítéssel a magyar nyelvterületen elterjedt típusok előképének is tekinthető. A különálló tőkés hasas-kisfejes típus a 20. század első felében, Erdélyben is elterjedt, mert Kalotaszegről szintén ismerünk ilyen citerát.⁹³ Illetve a már dupla kottás hangsorú változata az 1970-es években Szegeden is ismert forma volt (9. kép).⁹⁴

Morfológiai szempontból azt a hasas-kisfejes típust tekinthetjük a hasas és a kisfejes típusok kereszteződésének, amely felépítését tekintve két egymás mellé illesztett kisfejes citeratestből áll, amit még egy hasas ívvel is kiegészítettek (10. kép).⁹⁵ Ehhez a típushoz az olyan citerák sorolhatók, amelyeknél az érintőekkel ellátott rész rövidebb lehet, mint a hangszerest teljes hossza és ennél fogva mintegy átmenetet képez a kisfejes citerák felé, amelyeknél ezt a megoldást nevezik „belsőfejes citerának”⁹⁶ Egy harmadik, szintén hasas-kisfejesnek is tekinthető típusnál nem is alakítanak ki különálló kisfejeket, hanem a hasas ívre erősítik rá a mellékhúrtartó szögeket. Ezt a citeratípust a felvidéki magyar citerák között „félhasas”-nak nevezett típussal azonosíthatjuk.⁹⁷ Ez a típus összességében szintén több típus formai jegyeit egyesíti és hasonló formai jegyekkel bíró citerák a Felvidéken kívül a Dunántúlról és az Alföldről is adatolhatók.⁹⁸ A hasas-kisfejes azon típusa, amely a kisfejes citerák felé mutat és a hasas ívből már alig maradt egy kis rész, kezd napjainkban a hagyományőrző népzeneészek kedvelt típusává válni és széles körben elterjedni. A Hargita megyei Gyergyótölgyesről szintén ismerünk egy ilyen típusú, 1965-ben készített citerát.⁹⁹ Összességében a hasas-kisfejes citeratípus morfológiai elemzéséből arra következtethetünk, hogy egyfelől a kiegészített tőkés hasas és a klasszikusnak tekinthető hasas-kisfejes alpesi citeratípusok 19.

⁹² Kunz 1974: 54.

⁹³ Néprajzi Múzeum, ltsz: 83.9.1

⁹⁴ MTA BTK ZTI Zenetörténeti Múzeum, ltsz: 78.12.

⁹⁵ Brauer-Benke 2014: 276.

⁹⁶ Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, ltsz: 74.103.1.

⁹⁷ Borsi 2010: 92.

⁹⁸ Brauer-Benke 2014: 276.

⁹⁹ Néprajzi Múzeum, ltsz: 65.161.1

11. kép. Hasas-kisfejes kapkodós citera Szentlőrinc, Baranya m. (Takács Zoltán felvétele 2007)

századi magyar nyelvterületen való elterjedésével mindenképpen számolni kell, de emellett a hasas ívet egyre több kísérohúrral ellátott, lépcsőzetes oldalúvá alakított, kevert típusok jelenléte is adatható. Ez utóbbi típusba tartozó citerák valóban a hasas és a kisfejes citerák keveredéséből létrejött altípusnak is tekinthetők, de ez nem feltétlenül jelent a típusok közötti történeti kapcsolatot, mert akár a helyi citerakészítők akusztikai szempontból jobbító szándékú kísérletező kedvét is tükrözheti.

A hangszer felépítéséből adódó egyedi játéktechnika a jellemző a hasas-kisfejes citerák azon változatánál, amelynél a kísérohúrok alá beillesztett húrtartó lábbal a kottasoron kívüli két dallamhang megszólaltatása válik lehetségessé. Ez a játéktechnikája után „kapkodós citerának” nevezett típus valószínűleg Tolna megyéből, az 1910-es évekből eredeztethető, de hasonló megoldású citeratípusok Ausztriában is megtalálhatók.¹⁰⁰ Más vélemények szerint a „kapkodós citera” legkorábbi megjelenése Baranya megyébe a vajszlói Drávafalvi Józsefhez vezethető vissza, aki az apjától tanulta a hangszer típus játéktechnikáját.¹⁰¹ Emellett a Takács József-féle „kapkodós citera” hasas-kisfejes formában kialakított csikófejei pedig az alföldi citeratípusok irányába mutatnak, mert Takács József felesége az Alföldről származott (11. kép).¹⁰² A bajorországi Arzbergből azonban már a 19. század második feléből ismert a kísérohúrok alá illesztett, de rögzített húrtartó lábas hasascitera-típus, amelynek *polnische Hummel* volt az

¹⁰⁰ Várnai 1983: 431–433.

¹⁰¹ Freund 2004: 164.

¹⁰² Freund 2004: 164.

elnevezése.¹⁰³ Mivel hasonló, rögzített húrtartó lábas hasas citerát Veszprém megyéből szintén ismerünk.¹⁰⁴ Illetve a felvidéki Nagycsalomjából (Veľká Čalomija) szintén adathozható ennek a típusnak a jelenléte.¹⁰⁵ Mindezek figyelembevételével nem kizárt, hogy egy migrációval megjelenő típusról van szó, és a „kapkodós citera” mozgatható húrtartó lábas megoldása ennek a típusnak egy továbbfejlesztett változataként alakulhatott ki.

Amíg a Dunántúl a *hasas* citeratípus főbb elterjedési területének tekinthető, az Alföldön az ún. *kisfejes citera* típus a legjellemzőbb.¹⁰⁶ Habár a lépcsős elrendezésű, kis- vagy oldalfejes citerákkal kapcsolatban felmerült, hogy ez a formai megoldás kizárólag a magyar citerákra jellemző.¹⁰⁷ Cseh és morva nyelvterületen azonban szintén ismertek a kisfejes citerák.¹⁰⁸ Illetve a szlovák (valószínűleg felvidéki magyar) hangszerek között is megemlíti ezt a típust.¹⁰⁹ Ráadásul a cseh-morva és szlovák adatokon túlmenően a német múzeumi anyagban még egy a 19. század elejéről származó, *salzburger Zither*nek nevezett, diatonikus hangsorú, kisfejes citera is fennmaradt.¹¹⁰ Mindezek alapján felvetődik annak a lehetősége, hogy a kisfejes diatonikus forma cseh-morva migrációval, valamikor a 19. században érkezhetett magyar nyelvterületre, mégpedig az adatok áttekintése alapján valahová az Alföld középső vagy déli részére. Az 1860–70-es években Ecsepuszta és Túrkeve környékén cseh dudások előfordulásáról vannak adataink.¹¹¹ Illetve a 19. század első felében több hullámban cseh telepesek (ún. pémek) érkeztek a Bánságba.¹¹² A múzeumok néprajzi gyűjteményeinek áttekintése alapján szintén úgy tűnik, hogy az Alföld déli vagy középső területéről terjedhetett el északi irányba (is) a kisfejes citeratípus, mert Nógrád megyéből nem adathozható az elterjedése, Heves és Borsod megyékben viszont a diatonikus kisfejes citera jellegzetes hangszer lehetett.¹¹³ Egy, a mátyusföldi, csallóközi és az Ipoly menti magyarság körében elterjedt citeratípusok vizsgálatát célzó tanulmány szintén arra a megállapításra jut, miszerint a kisfejes típus viszonylag ritka és a fellelt hangszerek mind újabb készítésűek, ezért vélhetően egy újonnan elterjedt hagyomány képviselői.¹¹⁴ A kisfejes diatonikus citeratípus délkeleti irányban elterjedve kuriózumként Bulgáriáig eljuthatott, mert a szófiai Néprajzi Múzeum anyagában található egy 19. századból származó diatonikus, kisfejes típus.¹¹⁵ Szélesebb körben azonban nem használhatták, mert a bolgár népi hangszereket bemutató művekben már nincs nyoma.

¹⁰³ Steinmetz–Griebel 1983: 78–79.

¹⁰⁴ Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, ltsz: 62.14.37.

¹⁰⁵ Borsi 2010: 59–60.

¹⁰⁶ Brauer-Benke 2014: 277.

¹⁰⁷ Molnár 2000: 106.

¹⁰⁸ Kunz 1974: 54.

¹⁰⁹ Elschek 1983: 67.

¹¹⁰ Germanisches Nationalmuseum, in: MIR 669 https://www.europeana.eu/portal/en/record/09102/_GNM_889385.html

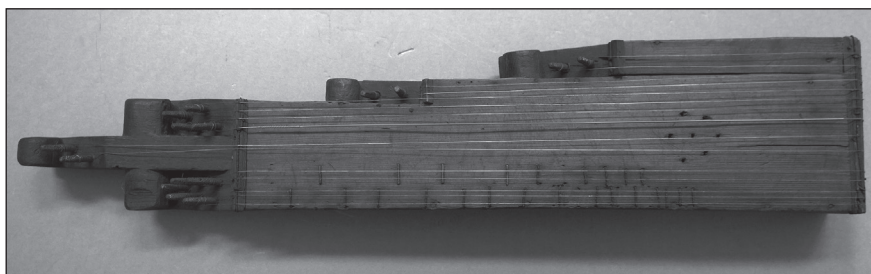
¹¹¹ Bereczki 1947: 260.

¹¹² Vyskočilová 2016: 150.

¹¹³ Brauer-Benke 2014: 280.

¹¹⁴ Borsi 2010: 124.

¹¹⁵ Boone 1976: 23. tábla, 18. kép

12. kép. Dupla kottás hangsorú, kisfejes citera, 20. sz. eleje, Alföld (Brauer-Benke József felvétele 2018)

A néprajzi gyűjteményekben található kisfejes típusba (az átmeneti vagy kevert formákat kihagytam az összesítésből) sorolható 165 citerából mindössze 27 diatonikus hangsorú. Ezért kijelenthető, hogy amíg a dunántúli *hasas citerák* jellemzően diatonikus hangsorúak, az alföldi *kisfejes*, ún. „dupla kottás” citerák tulajdonképpen átmeneti, kiegészített bund beosztású hangszerek, de nem igazi kromatikus beosztásúak, mint amilyenek a „stájernek” is nevezett gyári koncertciterák. A dunántúli diatonikus citeráknak általában négy dallamhúrjuk van, ezzel szemben a félhangokkal kiegészített diatonikus skálájú citeráknál az öt vagy hat dallamhúr fölött a kiegészítő hangok számára külön bundok találhatók, és ezekhez külön dupla kottás húrok tartoznak (12. kép).

A citerazenészek körében szintén elterjedt és kedvelt tévhit, hogy ez a „dupla kottás”, azaz a félhangokkal kiegészített diatonikus hangsor alkalmazása sajátosan magyar jellegzetesség lenne.¹¹⁶ Habár az alpesi citerák zömmel valóban egysoros diatonikus vagy kromatikus hangsorúak, de „Versetzte diatonische Bünde” azaz a magyar dupla kottás típussal rokonítható megoldású is akad közöttük, ami ráadásul a 19. század elejéről származik, ezért korban megelőzi a magyar múzeumokban található citerákat.¹¹⁷ Morvaország északkeleti területén szintén ismert a dupla kottás hangsor, amit ráadásul szintén kisfejes citerákon alkalmaztak.¹¹⁸ Emiatt erősen kétséges, hogy a „dupla kottás” megoldást magyar nyelvterületen fejleszthették ki, mert ez esetben a morva és délnémet nyelvterületen is megjelenő magyar citerákat valamely nyugati irányú migráció juthatta volna el ezekre a területekre. Ezzel szemben a 19. században a kontinentális méretű iparos vándorlás keretében, különösen szász és bajor, illetve cseh-morva nyelvterületről érkeztek a korábban kis kézműves műhelyekben tevékenykedő mesterek, akiket az ottani manufaktúrák, majd a gyárak alapítása késztetett menekülésre, mert nem akartak bémunkássá válni vagy éhbérért bedolgozóként tengődni a tőkés vállalkozóknál.¹¹⁹

A néprajzi gyűjteményekben található kisfejes, „dupla kottás” citeratípusok a Du-

¹¹⁶ Molnár 2000: 127; és Borsi 2010: 15.

¹¹⁷ Germanisches Nationalmuseum, in: MIR 679 https://www.europeana.eu/portal/en/record/09102/_GNM_894145.html

¹¹⁸ Kunz 1974: 54.

¹¹⁹ Domonkos 1974: 18-37.

nántúlon Sopron, Vas, Komárom, Veszprém, Fejér és Baranya megyében szórvány-elterjedést mutatnak, az Alföld középső részén a diatonikus típusokkal vegyes elterjedést mutatnak, a Dél-Alföldön domináns formának tekinthetők, viszont Borsodban már a diatonikus forma a jellemző.¹²⁰ A kisfejes típus megjelenéséről az első tudósítás a Csongrád megyei Peszéről 1898-ból ismert.¹²¹ A múzeumok néprajzi gyűjteményeiben szintén szerepelnek a 19. század végén készített és 1898-ban gyűjtött, de még diatonikus hangsorú kisfejes citerák.¹²² Az eddig ismert adatok szerint magyar nyelvterületen az első kiegészített diatonikus hangsorú, dupla kottás hasábciterát 1888-ban készítették a Hargita megyei Etéden.¹²³ Azonban a német múzeumi anyagban még ennél is korábbi, a 19. század első felére datált dupla kottás hangsorú, (már említett) hasas-kisfejes citerát ismerünk, ezért valószínűsíthető, hogy a dupla kottás hangsorú citerák is közvetlen átvétellel vagy a *stimulus-diffúzió* jelensége által terjedhettek el magyar nyelvterületen.¹²⁴ Természetesen annak a lehetősége sem zárható ki, hogy a magyar dupla kottás citerák egészen egyszerűen az ebben az időszakban már széles körben ismert zongorák billentyűzetének lemásolásával, a német és a cseh-morva dupla kottás citeratípusoktól függetlenül is kialakulhattak.

A kisfejes citerák egyik altípusának tekinthető az állatfej-ábrázolással díszített citerák. A lófejes díszítésű kisfejes citerák a Hortobágyon csak a csikósok által készített citerákra jellemzőek.¹²⁵ A néprajzi gyűjtemények anyaga azt mutatja, hogy a ló- vagy csikófejes citera az Alföldre jellemző.¹²⁶ Egyéb pásztor attribútumokhoz hasonlóan a különböző hangszertípusoknál is kialakultak az adott pásztorrendhez való tartozás elemei. Ennek alapján a szarukürt és a duda a kondások, a furulya és a duda a juhászok, és a citera a gulyások és a csikósok jellemző hangszerévé vált. Habár a citerát olykor a juhászok is használhattak, mert a Néprajzi Múzeum 19. században készített citerái között vannak olyanok, amelyeket „juhász citera”-ként gyűjtöttek.¹²⁷ De feltételezhető, hogy a csikósok, kihasználva a kisfejes típus által nyújtott formai lehetőséget, mintegy csikósokra jellemző attribútumként alakíthatták ki a csikófejes citera típust. Habár a csikófejes díszítés, már csak a formai lehetőségek miatt is elsősorban a kisfejes típusra jellemző, a Zemplén megyei Cigándról ismert egy 1936-os fényképfelvétel, ahol a zenész hasas, a húrtartó tőkén kialakított, két csikófejes citerán játszik.¹²⁸ Illetve Karcagról származó hasas-kisfejes citera húrtartó tőkéjén hasonló, két csikófejes kialakítás látható.¹²⁹ A Nógrád megyei Szécsénkéről szintén adatolható a csikófejes hasas citera,

¹²⁰ Brauer-Benke 2014: 280.

¹²¹ Herman 1898: 55.

¹²² Néprajzi Múzeum, ltsz: 16784; 16785; 33859.

¹²³ Gagyí 1978: 84–86.

¹²⁴ A *stimulus-diffúzió* elmélete alapján nem feltétlenül az új termék, jelen esetben adott hangszer átvétele, csak az ötlet – ily módon az átvétel ötlete – adja meg a stimulust a helyi invenció létrejöttéhez (Kroeber 1940: 1).

¹²⁵ Ecsedi EA 3472/134.

¹²⁶ Brauer-Benke 2010: 31.

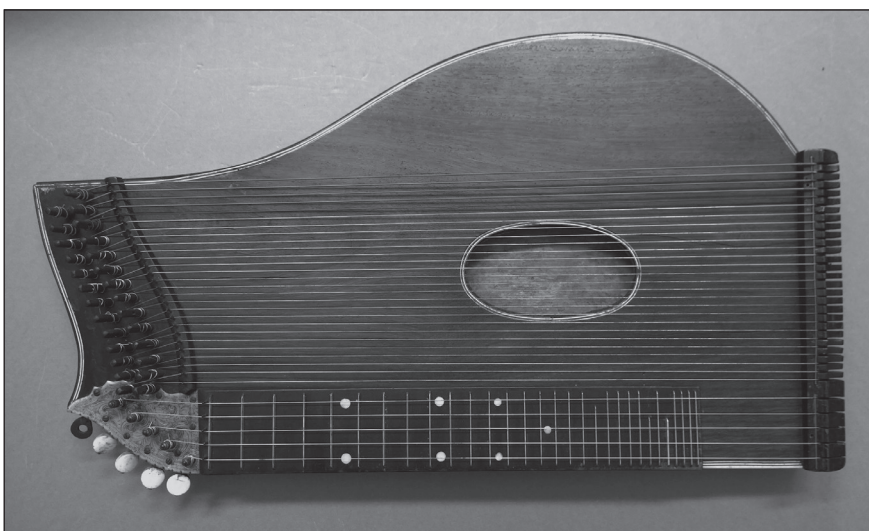
¹²⁷ Néprajzi Múzeum, ltsz: 5524; és 16781;

¹²⁸ Brauer-Benke 2014: 282.

¹²⁹ Damjanich János Múzeum, Szolnok, ltsz: 55.175.1.

13. kép. Dupla kottás, kosfejes citera, Tószeg, 1975 (Brauer-Benke József felvétele 2018)

14. kép. Gyári kromatikus stájer citera, 20. sz. eleje (Brauer-Benke József felvétele 2018)

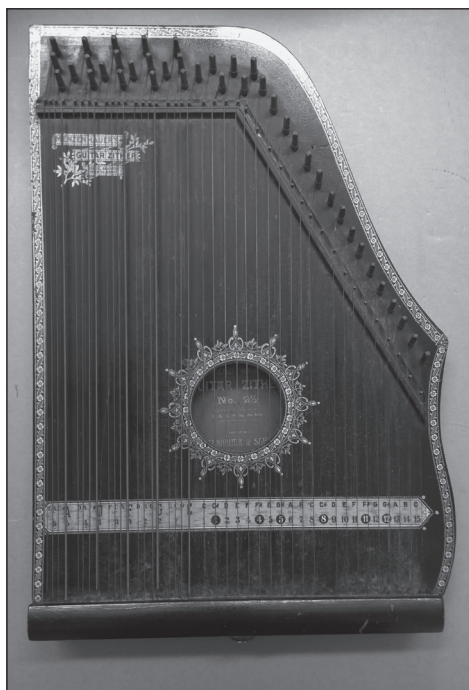
amelyen négy párhuzamos csikófej látható.¹³⁰ A szentesi gyűjtemény csikófejes citerái mellett azonban olyan is található, amely leginkább kutya- vagy medveszerű állatfejet ábrázol.¹³¹ A német múzeumi anyagban található egy a 19. század közepéről származó oroszánfejes díszítésű, diatonikus hasas citera, amelynek kialakítása leginkább a 18. századi vonós viola család hangszereire és a tekerőlantokon alkalmazott emberfejes ábrázolásokra emlékeztet.¹³² Illetve kosfejes kialakítású kisfejes citeratípust szintén ismerünk, amely Pápai Sándor és Tuka Zsigmond népi faragó mesterek munkája (13. kép).¹³³ Ebből kifolyólag az is lehetséges, hogy a csikósok a csikófejet egyéb állatfe-

¹³⁰Borsi 2010: 95.

¹³¹Brauer-Benke 2014: 282.

¹³²Germanisches Nationalmuseum, in: MIR 667.https://www.europeana.eu/portal/en/record/09102/_GNM_889286.html#&gid=1&pid=1

¹³³MTA BTK ZTI Zenetörténeti Múzeum, ltsz: 75.24.

15. kép. Fogólap nélküli gitár-citera, 20. sz. eleje, Menzenhauer & Schmidt (Brauer-Benke József felvétele 2018)

jes citerák mintájára, mintegy védjegyként kezdték el kialakítani hangszereiken. De az sem kizárt, hogy mindenféle külső hatás nélkül, egyszerűen csak a forma adta lehetőség miatt, kezdték el az életmódjukkal összefüggésbe hozható ábrázolásmóddal díszíteni a hangszereiket. Mivel sem a környező se más népek köréből a csikófejes citerák elterjedése nem adatható, ezt afféle etno- vagy még inkább lokálspecifikus megoldásnak tekinthetjük.

A már gyári készítésű fogólap és bundozat nélküli akkordcitera, illetve a fogólapos, valódi kromatikus hangsorú akkordcitera a 19. század végétől, mintegy harmadik fázisban, a Magyarországon is forgalmazó cseh/morva és osztrák hangszergyártóknak köszönhetően kezdenek magyar nyelvterületen is elterjedni.¹³⁴ A citera felsőbb körökben való megjelenése az osztrák Johann Petzmayernek köszönhető, akit a bajor Miksa József herceg 1836–1837-ben magánzenetanárként alkalmazott. Bécsben az 1830-as évek végén a korábban elterjedt Petzmayer-féle, 18 húros (három dallam- és 15 kísérőhúr)

citerákból kialakult egy 25 húros (3 dallam és 22 kísérőhúr), teljes kromatikus hangsorú típus. A koncertcitera kialakításában Petzmayeren kívül nagy szerepe volt a bajor Nikolaus Weigelnek, aki kifejlesztett egy 5 dallam- és 21–24 kísérőhúros hangszert. A koncertcitera hangolásának két fő típusa a Weigel-féle ún. „müncheni hangolás” és a bécsi Carl J. F. Umlauf által használt „bécsi hangolás”.¹³⁵ Ez utóbbinál az öt dallamhúr harmadik, G húrját a stájerországi tercalapú hangolás miatt elnevezték stájer húrnak, mert a stájer dallamokat könnyebb volt rajta játszani (14. kép) A magyarországi néprajzi gyűjteményekben található bécsi hangolású koncertciterákat emiatt nevezték *stájer* citeráknak. A leginkább a hangszerkereskedők által forgalmazott kromatikus akkordciterákat Körösladányban és Szeghalmon, a „félkótás” magyar citeratípusoktól megkülönböztetve, „egész kótás” vagy „német kótás” citerának nevezték.¹³⁶ Arra is van példa, hogy a gyári minőségű citera kromatikus hangsorát megritkítva, azt diatonikus hangsorú citeraként használták.

¹³⁴ Stowasser 1890: 54–59; Beer 1892: 12–13.

¹³⁵ Klier 1956: 90.

¹³⁶ Bereczki EA 6248/1.

A 20. század eleji időszakban szintén megjelentek a tulajdonképpen a pszalteriumok közé sorolható fogólap nélküli ún. gitár-citerák, amely hangszertípust a német származású, de 1882-től az USA-ban élő Friederich Menzenhauer (1858–1937) fejlesztett ki a 19. század végén. A Berlinben, Kliegenthalban és Markneukirchneben gyártott típusokra jellemző az alátét kotta (15. kép).¹³⁷ Az ilyen gitár-citerákon sokszor nem is tudtak játszani a fogólapos citerákhoz szokott zenészek, ezért az 1950-es évekből Jásztelekről arra is van példa, hogy házilag olyan citerát készítettek, ami a gitár-citera hangszertestét utánozza, de dupla kottás fogólapot szereltek rá.¹³⁸ Az adatok áttekintése alapján úgy tűnik, hogy bár a múzeumok néprajzi gyűjteményeinek leg többjében megtalálhatóak a gyári készítésű akkordcitera típusok, a kiegészített kromatikus hangsorú kisfejes és hasas citerák a legtöbb esetben megfeleltek a parasztság zenei igényeinek, ezért az osztrák, gyári, kromatikus hangsorú fogólapos, illetve a fogólap nélküli koncert- és akkordciterák népzeneben való elterjedése nagyon korlátozott maradt.

ÖSSZEGZÉS

A történeti adatok és a múzeumi tárganyag áttekintése arra enged következtetni, hogy bár a különböző fogólapos citeratípusok az Alpok térségéből, német nyelvterületről eredeztethetőek, ezek magyar nyelvterületen való megjelenése sokkal inkább a cseh-morva és a szlovák népcsoportok migrációihoz, illetve a magyar nyelvű csoportok olyan alkalmihoz kötődnek, amikor más tájegységek lakosaival találkozhattak, mint a világháborúk és a több tájegység bevonásával létrejött folklórtalálkozók. Annak ellenére, hogy 1689–1782 között, három hullámban, az ún. „Schwabenzug” keretében a Dunántúl és a Bánság területére nagy számban és kisebb szórványokban az Alföld keleti és déli területeire is érkeztek német telepesek, nincs arra bizonyíték, hogy a különböző időpontokban elterjedő citeratípusok magyar nyelvterületen általuk terjedtek volna el, mert ez esetben *Scheitholz* elnevezéssel egy kulcsszekrényes hasábcitera típus jelent volna meg ezeken a területeken. Ezzel szemben a *tombora* elnevezésű, tőkés kialakítású hasábcitera megjelenése az Alföld északi részéről az 1770-es évekből adatható először és ebben az időszakban az ún. „teréziánus” telepesek már szinte kizárólagosan a déli határvidéken állapodtak meg. A *citera* hangszernév magyar nyelvterületen való elterjedése a salzburgi vagy hasas citera típus elterjedéséhez köthető és a dunántúli elterjedése a bécsi divat 19. század eleji hatásának tűnik, illetve az alföldi és délkeleti irányú továbbterjedése sem hozható direkt összefüggésbe a német telepesekkel, mert a Schwabenzug időszaka már korábban lezárult. Habár a harmadik fő típussal, a kisfejes citerával kapcsolatban szintén felvetődik annak a lehetősége, hogy délnémet nyelvterületen alakulhatott ki, de a típus elterjedése sokkal inkább a cseh-morva, majd a magyar nyelvű csoportok migrációival és interakcióival magyarázható és szintén nem hozható direkt összefüggésbe a német telepesek magyarországi megjelenésével. Ezzel kapcsolatban az adatok áttekintése alapján az a korábbi álláspont sem

¹³⁷MTA BTK ZTI Zenetörténeti Múzeum, ltsz: 70.18.

¹³⁸Néprajzi Múzeum ltsz: 69.3.2

állja a továbbiakban a helyét, miszerint a kisfejes kialakítású és a dupla kottás kialakítású fogólapos citerák magyar sajátosságnak tekinthetők. Ha már mindenképpen ilyen jellegű megközelítéssel kívánjuk a citera hangszertípust szemlélni, akkor a galambdúcos kialakítás és a csikófejes típusok sokkal inkább magyar sajátosságnak tűnnek, mert az eddigi adatok alapján ilyen típusok kizárólag a magyar nyelvű népesség körében ismertek. De azt is ki kell emelni ezzel kapcsolatban, hogy mivel a nyelvterület egészére nem jellemzőek ezek a citeratípusok, azokat emiatt sokkal inkább lokál- és nem etnospecifikus megoldásnak kell tekinteni. Ráadásul a hangszertörténeti kutatók összességében arra engednek következtetni, hogy néhány földrajzi vagy kulturális elszigeteltséggel magyarázható kivételtől eltekintve nem jellemző, hogy a hangszerek használata huzamosabb ideig, térben és időben egyetlen népcsoporthoz lenne köthető, ezért egy hangszertípus történeti áttekintése a hangszer történetéről szól, és a népcsoportokkal való kapcsolatok térben és időben folyamatosan változó tényezők, illetve az átadás, átvétel, helyi fejlesztések stb. szintjén bírnak csak jelentőséggel. Végül, de nem utolsósorban megemlítendő, hogy a neofolklorizmus negatív jelenségeként az tapasztalható, hogy a hagyományőrző citerazenekarok és népzeneészek a Délvidéktől a Felföldig egységesülő módon, lassan kizárólagosan csak a hasas-kisfejes citera azon típusát kezdik el használni, amelynél az enyhén hasas ív három kisfejes résszel van kiegészítve. Amivel összességében az a probléma, hogy egyfelől nem egy széles körben elterjedt hagyományos típus, másfelől a különböző népzenei nyári táborok és egyéb rendezvények hatására olyan tájegységeken is kizárólagos típussá kezd válni, ahol korábban, a hagyományos kultúra időszakában nem is volt ismert.

Irodalom

ALEXANDRU, Tiberiu

1956 *Instrumentele muzicale ale poporului Romin*. Bukarest: ESPLA.

AVENTINUS, Johannes – FABER, Nicolaus

1516 *Musicae rudimenta admodum brevia atque utilia communia quidem spondeo*. Augsburg: Miller.

BARABÁS Jenő

1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BARTALUS István

1882 *Újabb adalékok a magyar zene történelméhez*. Budapest: MTA Könyvkiadó Hivatala.

BERECZKI Imre

1947 Adatok Ecseg társadalomrajzához. *Ethnographia* LVIII. 258–263.

BÉKEFI Antal

1978 A bakonyi pásztorok zenei élete II. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (Veszprém) 13. 355–437.

BOONE, Hubert

1976 *De Hommel in de Lage Landen*. Brüsszel: Instrumentenmuseum.

BORSI Ferenc

2010 *A magyar asztali citera*. Dunaszerdahely: Csemadok.

BRAUER-BENKE József

2010 Citeratípusok Magyarországon. *Arrabona* LXVIII /1. 23–36.

2014 *A népi hangszerek története és tipológiája*. Budapest: MTA BTK.

CSAJÁGHY György

1998 *A magyar népzene bölcsője: Kelet*. Pécs: Alexandra.

DANCU Pál

2010 A szlovákok megtelepedése Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyékben a 18. század folyamán és a 19. század elején. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Kolozsvár: Kriterion. 13–34.

DOMONKOS Ottó

1974 A kisiparosok néprajzi kutatása. *Ethnographia* LXXXV. 18–37.

ECSEDY Ildikó

1960 A középkori népi hangszeres zene nyomozása régi magyar személyneveinkben. *Magyar Nyelv* LVI. 85–91.

ELSCHEK, Oskár

1983 *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei*. In *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente II*. Lipcse: Deutscher Verlag für Musik.

EMSzT

1975–1993 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I-V*. Szabó T. Attila (gyűjt., szerk.) Bukarest–Budapest: Kriterion Könyvkiadó–Akadémiai Könyvkiadó.

FREUND, Erika

2004 Die kapkodós-Zither-Wechselwirkungen zwischen Musik und Instrument. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis* (Stockholm) XII.

GAGYI László

1978 Régi sajátos foglalkozások Etédén. *Népismereti Dolgozatok* (Kolozsvár) 73–90.

GAVAZZI, Milovan

1966 Die Namen der Altslawischen Musikinstrumente. In Wunsch Walter (ed.): *Volksmusik Südosteuropas*. 34–50. München: Trofenik.

GyLMSzT

1898 *A gyöngyösi latin–magyar szótár-töredék*. (Melich János közrea.) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

JAHNEL, Franz

1981 *Guitar Technology. The History and Technology of Plucked String Instruments*. Frankfurt am Main: Musikinstrument.

KAHSNITZ, Rainer

1979 *Der Werdener Psalter in Berlin: Ms. theol. lat. fol. 358: eine Untersuchung zu Problemen mittelalterlicher Psalterillustration*. Düsseldorf: Schwann. /Beiträge zu Bau und Kunstdenkmälern im Rheinland 24./

KIRÁLY Péter

1987 Adalékok XV–XVII. századi hangszer-terminológiánk kérdéseire. *Zenatudományi Dolgozatok* 29–51.

KLIER, Karl Magnus

1956 *Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen*. Kassel–Basel: Bärenreiter.

KOBOLA, Alojz

1975 *Tradijska Narodna Glazbala Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga.

KROEBER, Alfred Louis

1940 *Stimulus Diffusion*. Indianapolis: Bobbs-Merill.

KUNZ, Ludvik

1974 *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei*. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik.
/In Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente Ser 1. Bd II./

MANGA János

1969 *Magyar népdalok, népi hangszerek*. Budapest: Corvina.

van der MEER, John Henry

1988 *Hangszerek az ókortól a napjainkig*. Budapest: Zeneműkiadó.

MICHEL, Andreas

1995 *Zithern. Musikinstrumente zwischen Volkskultur und Bürgerlichkeit*. Leipzig: Musikinstrumenten-Museum der Universität Leipzig.

MOLNÁR Imre

2000 *A citeráról mindenkinek*. Lakitelek: Antológia.

MSZNSKA

1996 *A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*. (Gyivicsán Anna főszerk.)
Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata.

MVV

1908 *Magyarország vármegyéi és városai: Szatmár vármegye*. (Borovszky Samu szerk.)
Budapest: Országos Monografia Társaság.

NGDMI

1984 *The New Grove Dictionary of Musical Instruments I–III*. (Sadie, Stanley szerk.) London:
Macmillan.

ORBÁN Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti
szempontból I–VI*. Pest: Ráth Mór bizománya.

Pnl

1893–1900 *Pallas nagy lexikona I–XVIII*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.

PODLAHA, Antonín

1902–1903 *Hrabě Jan Rudolf Sporek a jeho kresby. Památky archeologické* (Prága) XX.
451–466.

PRAETORIUS Michael

1980 (1619) *Syntagma musicum* of Michael Praetorius: vol. two: *de Organographia*: first and
second parts. (transl. by Blumenfeld, Harold) New York: Da Capo Press. A digitalizált
eredeti kiadás online elérhetősége: <https://archive.org/details/imslp-musicum-praetorius-michael>

SÁROSI Bálint

1998 *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Budapest: Planétás.

STAUDER, Wilhelm

1973 *Alte Musikinstrumente in ihrer vieltausendjährigen Entwicklung Geschichte*. Braunschweig: Klinkhardt und Biermann.

STEIMETZ, Horst – Griebel, Armin

1983 *Volksmusikinstrumente in Franken*. Frankfurt am Main: Athenäum.

TESz

1967–1976 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. (Benkő Loránd főszerk.) Budapest, Akadémiai

THOMSON, William McClure

1874 *The land and the Book; or, Biblical illustrations drawn from the manners and customs, the scenes and scenery of the Holy Land*. New York: Harper. A digitalizált eredeti kiadás online elérhetősége: <https://archive.org/details/landbookorbibli02thom>

VERTKOV, Konstantin

1969 Beiträge zur Geschichte der Russischen Guslitypen. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis* (Stockholm) I. 134–141.

VYSKOCILOVA, Karolína

2016 Czech language minority in the South-eastern Romanian Banat. *International Journal of the Sociology of Language* 2016. 1–199.

van WAESBERGHE, Joseph Smits

1969 Musikerziehung. Lehre und Theorie der Musik im Mittelalter. In *Musikgeschichte in Bildern* III. 3. Lipcse: Deutscher Verlag für Musik.

WICHMANN, Yrjö Jooseppi

1936 *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt* (szerk. Csűry Bálint – Kannisto Artturi). Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

Források

BALLA Antal

1774 *A hangról és annak természetéről*. Budapest, OSZK. (kézirat)

BAKÓ Ferenc

1949 *Zeneszerszám-tambura leírás*. Tiszaigar/Heves EA 4.077/28.

BEER, Anton

1892 *Preis-Liste der Musik-Instrumenten und Saiten-Fabrik*. Iglau.

BERECZKI Imre

1958 *Nagysárrét hangszerei*. H. n. EA 12260/1–5.

ECSEDI István

é. n. *Pásztorok hangszeres játéka*. Hortobágy EA 3472/134–138.

DEISINGER Margit

1952 *Népi hangszerek, zenei élet (délsláv)*. Tököl/Pest EA 3.031/4–7.

FERARU Cristian

2018 *A moldvai csángó tánczene hangszerei* (szakdolgozat). Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Népzene Tanszék.

HERMAN Ottó

1898 *A szentesi citera leírása*. Peszér EA182-C/55–57.

OLSVAI Imre

1987 *Dunántúli hangszeres kultúra*. Magyar Népzenei Antológia III. Dunántúl (kézirat).

STOWASSER, Adolf & Sohn

1890 *Illustrierter Haupt-Katalog der Musik-Instrumenten-Fabrik*. Graz.

Brauer-Benke József

tudományos munkatárs, MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest

e-mail: brauer-benke.jozsef@btk.mta.hu

József Brauer-Benke

The major types and spread of zither in Hungary

Historical data and objects preserved in museums testify that although various zither types were originated from the Alps region, their emergence in the Hungarian language area was related to Czech-Moravian and Slovak migration as well as to such occasions when Hungarian speaking groups had the opportunity to meet residents of other areas. The earliest emergence of this musical instrument is *tombora*, a box cither having a block, which dates back to the 1770s in the northern part of the Great Plain. Nevertheless the spread of the name *citera* can be tied to the dissemination of the Salzburg zither, and its use in western Hungary seems to have taken place under a Viennese vogue at the beginning of the 19th century. The third major type, the pegboxes zither, also originated from south-German areas and its spread can be explained by the migration and interaction of Czech-Moravian and Hungarian people. Therefore it undermines the formerly articulated view according to which pegboxes zither and double frets zither can be claimed to be special Hungarian innovations. The author of the article points out that on the basis of the so far accumulated data only dove-cote zither and colt-headed could be identified as being special Hungarian products, because these types were used only among the Hungarian population. Yet, even these zither types were not known in the whole Hungarian-speaking area, therefore their use must have been not ethnically but locally based. The author highlights the fact that apart from some rare exceptions that can be explicated with geographical or cultural isolation it is not typical that the use of certain musical instruments could be tied to one given ethnic group. Consequently, an overview of the history of a musical instrument must take into consideration that temporal and spatial relations with other ethnic groups as well as exchange and local innovations are constantly changing factors. It is also important to note that as a negative effect of neofolklorism contemporary zither bands almost exclusively use only one subtype of Salzburg pegboxes zither in a unifying manner, and nowadays it has become dominant in such areas where previously it was not even known.